

Reflection in Analytical and Continental Philosophy; Nihilism, a legacy of the age of enlightenment

Hamed Mavaniehei¹ | Mohammad Raayat Jahromi²

¹ M.A. Student of Philosophy, Imam Khomeini International University, Iran. Email: Hamedm28@yahoo.com

² Corresponding Author, Associate Professor of Philosophy Department, Imam Khomeini International University, Iran. Email: raayatjahromi@hum.ikiu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 9 May 2023

Received in revised form 21
June 2023

Accepted 1 July 2023

Published online 22 November
2023

Keywords:

analytic philosophy, continental
philosophy, nihilism.

ABSTRACT

The present article, while emphasizing the field and time leading to the emergence of analytical and continental philosophy, tries to study the main and fundamental origins of their emergence in Kant's philosophy and to identify the strengths and weaknesses of both, to analyze the positive and efficient and the negative aspects of Kant's philosophical heritage. To reach this purpose, at first some characteristics and differences of the two approaches are described. Then after presenting necessary introductions, through Kant's general and strong philosophy, we get the two general outputs of analytic and continental approaches. In this way we develop from Kant's episteme-sophia controversy to his nomen-phenomen dualism to get closer to his uninvited philosophy, i.e., nihilism so as to put into test the analytic-continental controversy. Finally, we try to present some conjectures regarding the required accompaniment of both.

Cite this article: Mavaniehei, H. & Raayat Jahromi, M. (2023). Reflection in Analytical and Continental Philosophy; Nihilism, a legacy of the age of enlightenment. *Journal of Philosophical Investigations*, 17(44), 717-735. <https://doi.org/10.22034/JPIUT.2023.56520.3532>

© The Author(s).

<https://doi.org/10.22034/JPIUT.2023.56520.3532>

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Introduction

The study of the origin and emergence context of the two main approaches of philosophy, i.e. continental and analytic philosophy can also be of these potentials. The purpose of this article is to open an entry to this task again. To understand the reasons of discrepancy between the two approaches better, we may start from old and fundamental questions; what is philosophy? Questioning the existential nature of philosophy may lead us to the first origins of continental-analytic duality. The existence of a fundamental dualism in answering to the nature of philosophy question, may be the profound root in the separation of the two. Then in order to reach Kant, the answer could be tracked in Descartes and its antecedents. To some commentators, the main entry in the separation of the two approaches is appeared in Kant's philosophy. He tries to consider metaphysic as a system and overcome the insoluble intelligible-sensible duality. To answer the nature of philosophy question, he also tries to overcome the episteme-Sophia as an answer to the first one in the *critic of pure reason* and the second in the *critic of practical reason*. To explain the link between the two episteme and moral territory, he makes a connection in the *critic of judgment* to accomplish his great philosophical edifice. But despite his philosophical trying to these unifications, it is thought that reverse results may have been found.

Method

The method of this paper is texts collection in library method and examines them on the basis of comparative or critical approach. Accordingly, this paper based on abstract and concrete approach.

Finding

Kant's transcendental and critical philosophy is a stimulant motor that on one side leads to the idealism of Hegel and Fichte and on another side, it leads to the philosophy of Nietzsche and Bergson. Also, his scientific scrutiny in the *critic of pure reason* has led to the philosophy of science and has become the starting point of analytical philosophy. In the following section of this paper, some disagreements of these two contemporary philosophical approaches and the necessity of their dialogue in a common horizon are presented. Efforts have been made by contemporary thinkers to realize this important ideal. For example, they have tried to bring these to traditions together by resorting to important meanings such as language and culture. They tried to show that to analytical and continental tradition, despite their differences can approach each other through language and culture as convergent and common elements, so that at least Wittgenstein 's interpretation of family resemblance can be realized in their case.

Conclusion and suggestions

To achieve this purpose, it is necessary to examined various aspects of Kant 's thought and analyzed them in all three critiques which mentioned especially first critique. In this regard, it is very important to address the following questions: is Kant a subjectivist? What exactly does his

---

transcendental idealism mean and what effects did it have in the philosophical thought? Undoubtedly, Kant played a key role in the formation of nihilism in the sense that we want, and all the philosophical approaches after him which are divided into continental and analytical, have either followed his path in historical philosophy or taken a position against him. However, it is necessary that passing through nihilism and overcoming it, is important for both continental and analytical traditions. It is incorrect that rely only on scientism and cannot seek to solve problems only through methods. Many issues of contemporary word cannot be analyzed and investigated through techniques and experiments. Also, metaphysics cannot be ignored and removed with definitions such as inefficiency and abstractive. Elements such as history, culture and language are very important in the contemporary thought. In fact, contextualism cannot be ignored. Human beings and their special possibilities are effective in the formation and direction of thought. Therefore, the right path is dialogue and interaction and what is necessary is the two continental and analytical tradition should be rethinking and common points should be emphasized. In fact, with the deepening of the valley between the analytical and continental, the problem will not be solved.

تأملی در فلسفه تحلیلی و قاره‌ای؛ نهیلیسم، میراثی از عصر روشنگری

حامد موانیه‌ای^۱ | محمد رعایت جهرمی^۲✉

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد فلسفه، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی(ره)، ایران. رایانامه: Hamedm28@yahoo.com
^۲ (نویسنده مسئول)، دانشیار گروه فلسفه، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی(ره)، ایران. رایانامه: raayatjahromi@hum.ikiu.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

در این نوشتار تلاش بر آن داریم تا با تأکید بر زمینه و زمانه‌ای که منجر به پیدایش دو نحله تحلیلی و قاره‌ای گردید به بررسی خاستگاه‌های اصلی و بنیادی پیدایش آن‌ها در فلسفه کانت و چالش‌ها و نقاط ضعف و قوت آن‌ها نزدیک شویم تا هم به وجوه ایجابی و سازنده و هم به وجوه سلبی میراث فلسفی کانت بپردازیم. در راه نیل به این مقصود ابتدا از شرح اجمالی برخی ویژگی‌ها و افتراقات این دو نحله فلسفی آغازیده و سپس با پرداختن به برخی مقدمات لازم، سراغ کلیت فلسفه کانت رفته تا از مدخل عمارت مستحکم فلسفی او به دو خروجی کلان تحلیلی و قاره‌ای برسیم. بدین سیاق از نزاع حکمت و شناخت در تعریف «فلسفه» تا دوالیسم «نومن-فنومن» کانت پیش خواهیم رفت و به میراث ناخوانده فلسفه او یعنی «نهیلیسم» نزدیک می‌شویم تا مواجهه دو نحله بزرگ تحلیلی و قاره‌ای را به بوته بررسی و آزمون بگذاریم. در پایان نیز تلاش می‌کنیم گمانه‌هایی چند را در خصوص ضرورت همراهی و هم‌یاری دستاوردهای هر دو نحله، مطرح سازیم.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۳/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۱۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۹/۰۱

کلیدواژه‌ها:

فلسفه تحلیلی، فلسفه قاره‌ای،
نهیلیسم.

استناد: موانیه‌ای، حامد و رعایت جهرمی، محمد. (۱۴۰۲). تأملی در فلسفه تحلیلی و قاره‌ای؛ نهیلیسم، میراثی از عصر روشنگری، پژوهش‌های فلسفی، ۱۷(۴۴)، ۷۱۷-

<https://doi.org/10.22034/JPIUT.2023.56520.3532>. ۷۳۵

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

مقدمه

شاید مهم‌ترین رسالتی که در پرداختن به تاریخ فلسفه مضمّن باشد آن است که همواره امر بالقوه را در متن روندها و سیورورت‌هایش بشناسیم. تاریخ فلسفه را نه پیوستاری خطی که می‌توان مملو از مسیرها و کوره‌راه‌هایی دانست که هنوز آن‌طور که باید و شاید از سپهر بالقوگی‌شان رخ‌نمون نگشته و در انتظارند. هم‌چنین با دقت در بعد تکوینی ظهور و بروز بسیاری از تحولات فلسفی، می‌توان بر خصلت درون‌زاد بودن اندیشه از متن مناسبات اجتماعی تأکید داشت و این گمانه را به میان آورد که تحولات در تاریخ فلسفه، اغلب پاسخی به تحولات در جامعه انسانی بوده است و گاه توانسته حتی با بصیرت خاص خود و با پیش‌یازی به سوی آینده، از جامعه پیشی بگیرد. این همان چیزی است که بسیاری از متفکران معاصر در آن کوشیده‌اند: تاریخ به مثابه پهنه‌ای بی‌کران و آستن بالقوگی‌های بی‌شمار جهت خلق امکان‌های آینده. لذا بازخوانی آن‌چه در تاریخ فلسفه مضمّن مانده، امری است که نمی‌توان بر آن پایانی متصور شد چرا که تاریخ مملو از بزنگاه‌هایی است که در آن همواره با افزودن یک گزاره‌ی شرطی «اگر آن‌گاه...» به بی‌نهایت امکان‌های ممکن می‌رسیم؛ امکان‌هایی که در انتظار کشف شدن هستند و راه به سوی آینده ممکن، در اکنون ما دارند.

بررسی خاستگاه‌ها و زمینه پیدایش دو نحله عمده فلسفی یعنی فلسفه قاره‌ای و فلسفه تحلیلی نیز می‌تواند در زمره این دست بالقوگی‌ها باشد و هدف این نوشتار نیز گشودن مدخلی دوباره به همین مهم است. برای درک هرچه بهتر دلایل افتراق دعاوی این دو نحله فکری می‌توان از پرسش‌های بنیادی و کهن آغازید؛ فلسفه چیست؟ پرسش از ماهیت وجودی فلسفه شاید بتواند ما را تا ابتدایی‌ترین خاستگاه‌های دوگانه تحلیلی-قاره‌ای پیش براند. وجود یک دوگانه بنیادی در پاسخ به پرسش چیستی فلسفه، شاید همان ریشه عمیق در جدایی این دو نحله باشد. سپس رد همین مسئله را می‌توان در پاسخ دکارت و اخلاف او دنبال کرد تا به فلسفه کانت رسید. به باور برخی مفسران، اصلی‌ترین مدخل در جدایی نهایی این دو نحله تحلیلی و قاره‌ای در فلسفه کانت رخ‌نمون شده است. او تلاش می‌کند تا متافیزیک را به مثابه امری نظام‌مند در نظر آورده و بر آن است تا بر دوالیسم^۱ لاینحل «معقول و محسوس» فائق آید. هم‌چنین در ادامه تلاش می‌کند تا در پاسخ به پرسش از ماهیت فلسفه، بر دوالیسم «شناخت و حکمت» چیره شده تا اولی را در تقد عقل محض و دومی را در تقد عقل عملی پاسخ گوید. او برای توجیه پیوند میان دو قلمرو شناختی و اخلاقی، پلی رابط در تقد قوه حکم می‌سازد تا عمارت عظیم فلسفی خود را تکمیل کرده باشد اما علی‌رغم تلاش فلسفی‌اش برای این وحدت بخشی‌ها، این گمانه را نیز می‌توان به میان آورد که شاید نتایجی معکوس هم به بار آمده باشد؛ فلسفه نقدی و استعلایی کانت، موتور محرکه‌ای می‌گردد که از یک سو در جبهه قاره‌ای به پیدایش ایدئالیسم فیشته و هگل می‌انجامد و از دیگر سو به فلسفه نیچه و برگسون. هم‌چنین دقت علمی او در تقد عقل محض است که به فلسفه علم انجامیده و سرآغاز فلسفه تحلیلی می‌گردد. در ادامه به طرح برخی دعاوی این دو نحله معاصر فلسفی و ضرورت گفتگوی آن‌ها در افقی مشترک نزدیک خواهیم شد.

^۱ dualism

۱. فلسفه تحلیلی و قاره‌ای

دو مؤلفه را می‌توان مخرج مشترک بسیاری از متفکران و گرایش‌های فلسفه تحلیلی قلمداد کرد؛ یکی گرایش به «علم» (به خصوص در حوزه تحلیل زبان) و دیگری «روش».

بسیاری از متفکران برجسته سنت تحلیلی، به باور خویش در جستجوی احتراز از غلتیدن در ورطه اسطوره و اوهام کوشیده‌اند و به همین سبب سراغ مطالعه و پژوهش در عناصری از معرفت و شناخت رفته‌اند که در تجربه قابل حصول نبوده است. مانند تحلیل ساختارهای زبانی و مفهومی و یا ایضاً فرایندهای شناخت حسی. به عنوان مثال برتراند راسل در نظام فلسفی خود نشان می‌دهد که در رابطه با علم به جهان خارج، داده‌های حسی ما تا چه میزان پا در زمین ذهن ما و یا در عالم خارج دارند. در خصوص مؤلفه «روش» نیز می‌توان گفت که برای این سنت فلسفی، مؤلفه‌ای بسیار حائز اهمیت است چرا که این نحله به دنبال یافتن سالم‌ترین و کم اشتباه‌ترین روش‌ها برای تحلیل مسئله‌هاست. باز مثالی از راسل می‌تواند برای تبیین این مهم راه‌گشا باشد:

روش درست فلسفی هم‌چون علم می‌بایست دقیق و استقرایی باشد. این تنها روش است که فلسفه به کمک آن می‌تواند به نتایج استواری برسد (حسامی‌فر، ۱۳۹۲، ۶۹).

اغلب فلاسفه تحلیلی به واسطه رویکرد علمی و دقت بر روش فلسفی‌شان شهرت داشته و به همین جهت با مسئله‌هایی اعم از منطق، زبان و مقوله دلالت‌درگیر می‌شوند. روش تحلیل منطقی و زبانی، اصلی‌ترین مدخل برای کشف معرفت‌های بشر است به حوزه‌هایی چون علم، ذهن، اخلاق و سیاست. یکی از مهم‌ترین موضوعات مورد اختلاف شمار زیادی از فلاسفه تحلیلی و فیلسوفانی که در چارچوب‌های غیر تحلیلی کاوش می‌کنند، این نکته است:

آیا منطق و روش مورد استفاده در علوم مرتبه اول مختلف، نظیر علوم طبیعی، علوم انسانی و اجتماعی، خود معرفتی کم و بیش یکسان و وحدت یافته است یا آن که مجموعه‌های معرفتی کاملاً متفاوتی بوجود می‌آورد (پایا، ۱۳۸۲، ۱۵).

یکی از موارد اصلی منازعه و نقد اصحاب تحلیلی به قاره‌ای‌ها در همین رابطه است. به عنوان مثال در آشکال افراطی رویکرد تحلیلی، می‌توان از اصحاب حلقه وین نام برد که از رساله *تراکتاتوس* ویتگنشتاین متقدم، متأثر بودند؛

اگر جمله‌ای با تجربه تأیید شود صادق و گر نه کاذب خواهد بود. به همین دلیل فلسفه، دین، اخلاق، هنر و غیره چون جملات و احکامی دارند که با تجربه نمی‌توان صدق آن‌ها را تأیید کرد، گزاره‌هایی بی‌معنا هستند (اصغری، ۱۴۰۱، ۳۹۳).

پیش‌فرض آن‌ها متأثر از ویتگنشتاین متقدم حول این اصل شکل می‌گرفت که ساختار زبان آینه‌ای از ساختار واقعیت است لذا هر گزاره‌ای که با این اصل مطابقت نکند امری موهوم یا مهمل خواهد بود؛

رشد گرایش‌های فلسفی جدید سبب شده تا دیدگاه‌های نسبی‌گرایانه ناصوابی در خصوص مفاهیم «حقیقت»، «صدق»، «روش علمی» و «معرفت عینی» در حوزه‌های آکادمیک جای باز کنند (پایا، ۱۳۸۲، ۵۰۱).

به عنوان مثال یکی از معروف‌ترین موارد این منازعه را می‌توان در چاپ مقاله آلن سوکال استاد رشته فیزیک نظری دانشگاه نیویورک مشاهده کرد. او در پاییز سال ۱۹۹۴ میلادی مقاله‌ای تحت عنوان «تجاوز از حدود: به سوی یک تأویل متحول‌کننده از نظریه گرانش کوانتومی» برای یک نشریه معتبر علمی ارسال و در آن مقاله می‌کوشد تا این مسئله را مطرح کند که فیزیکدانان باید رهیافت‌ها و باورهای قدیمی خود را کنار گذاشته و با آغوش باز از دیدگاه‌های پسامدرن استقبال کنند (پایا، ۱۳۸۲). او که در مقاله‌اش به کرات به نقل قول‌هایی از متفکران پسامدرن چون دریدا، لکان، فوکو، دلوز و ... ارجاع کرده بود، پس از چاپ مقاله‌اش افشا کرد که کلیت مقاله او ملغمه‌ای بی سر و ته از مطالب متفکران پسامدرن و فیزیک‌دانان بوده و او عامدانه این کار را انجام داده تا خطر نهفته در رواج چنین تفکرانی را نشان داده باشد.

قاره‌ای‌ها در بستر گسترده‌تری مشغول هستند: «تاریخ»، «اگزیزتانس» و نظام‌های معنایی، «متن» و «هرمنوتیک». تاریخ را می‌توان مهم‌ترین مؤلفه و شاید مخرج مشترک بسیاری از متفکران قاره‌ای قلمداد کرد. از متون کلاسیک و تاریخ فلسفه گرفته تا دگردیسی‌های اجتماعی. به واقع یکی از نقدهای این سنت بر متفکران تحلیلی حول همین موضوع بوده و معتقدند که تاریخ، مغفول‌مانده‌ترین عنصر در سنت فلسفه تحلیلی است. متفکرین قاره‌ای بر این باورند که هر تفکر فلسفی را می‌بایست در بستر تاریخی و معنایی‌اش فهمید و فی‌المثل به سنت تحلیلی نقد می‌کنند که اگر قرار باشد متون گذشتگان را با روش تحلیلی بخوانیم و در پی یافتن انسجام گزاره‌ها یا صدق و ابطال گزاره‌ها باشیم، آن‌گاه از فیلسوفان گذشته برای ما چه باقی خواهد ماند؟ هم‌چنین قاره‌ای‌ها هدف و روش علوم طبیعی را جدای از علوم انسانی می‌دانند چراکه تاریخ و معنای زندگی تابع قواعد علمی نبوده و به سپهری دیگر متعلق است. به عنوان مثال می‌توان از ديلتای به مثابه یکی از پیش‌گامان چنین رویکردی نام برد که در هرمنوتیک روش‌شناختی خود، بر لزوم جدایی روش پژوهش علوم طبیعی از علوم انسانی تأکید داشت. یکی از نمونه‌های برجسته عصر روشنگری را که می‌توان از بنیان‌های سنت قاره‌ای برشمرد، گوتفرد هردر است؛

وجود تنوع گسترده و رادیکالی میان ذهنیت انسان‌ها نشان می‌دهد که در این‌جا میدانی بسیار وسیع‌تر و کمتر کاوش شده و از نظر فکری چالش برانگیزتر از آن‌چه که نسل‌های قبلی مورخان دریافته‌اند، وجود دارد. هردر به طور مشخصی معتقد است که مطالعه ذهن مردم از طریق ادبیات، هنرهای بصری و غیره، اخلاقیات مردمان دوره‌های مختلف را بهتر از مطالعه تاریخ نظام‌های سیاسی آن‌ها در اختیار ما قرار می‌دهد. هردر بنا بر دیدگاه‌ها و آرمان‌های اخلاقی خود، مطالعه تاریخ نظام‌های سیاسی را غیرسازنده می‌داند چراکه تمرکز آن‌ها اغلب بر شخصیت‌های برجسته آن جوامع است. از این جهت به مطالعه افکار و کردار مردم عادی تأکید می‌کند. توجه به مردمان عادی از منظر اخلاق و فرهنگ، کیفیت تاریخ‌گرایی «درونی» را تقویت می‌کند. این نوع نگرش به

تاریخ، برای خود محقق هم مفیدتر است چرا که بهتر می‌تواند تشخیص دهد که کدام شاخصه‌های فرهنگی - اخلاقی، خاصیت جهان‌شمول و تغییرناپذیر دارند (ژس‌دال، ۲۰۱۷، ۱۱-۱۸).

هم‌چنین عنصر «تاریخ» را می‌توان در نظام فکری فیلسوفی چون هگل و عنصر حیات‌انسانی را در فیلسوفی چون هایدگر، ملاحظه نمود. با نظر به همین موارد است که اصحاب قاره‌ای، به کارگیری روش علمی مد نظر اصحاب تحلیلی را نقد کرده و به زیست‌انسانی که فراتر از نظم و قواعد طبیعی است استناد می‌کنند.

۲. دو الیسم بنیادی درون فلسفه

می‌توان از شکاف شناخت و حکمت شروع کرد. برای یونانیان باستان فلسفه فعالیتی بود که جای آن در پولیس^۱ بوده و کارش پرسش از معنای زندگی. اما درست همین جا گرفتاری فیلسوف آغاز می‌شود زیرا کافی است از او بپرسیم که معنای زندگی چیست؟ اندر احوال دشواری چنین پرسشی همین بس که برای یافتن پاسخ، مرور بیش از سه هزار سال تاریخ فلسفه هم کفایت نمی‌کند! البته این پرسشی است که پا در زمین «حکمت» داشت و گرفتاری فلسفه به همین‌جا هم ختم نمی‌شود چرا که پرسش دیگری نیز هنوز پیش روی است و آن هم شناختن مبادی «شناخت» است؛ شناخت این که چگونه چیزها همانی هستند که هستند؟ در این پرسش به وضوح می‌توان طنین صدای علم را شنید. پس اگر کار فلسفه را معرفت‌شناسی بدانیم و این که دریابیم شناخت چگونه ممکن و معتبر است؛

فلسفه می‌شود «اپیستمولوژی»^۲، یعنی نظریه شناخت و اغلب با سوال‌های منطقی و روش‌شناختی سر و کار دارد. درک و برداشت علمی از جهان، فلسفه را از مقام پادشاه علوم، همان مقامی که افلاطون برای فلسفه قائل بود، پایین کشیده و به عکس همان‌طور که جان لاک گفت بدل به خدمت‌گذار علم می‌کند (کریچلی، ۱۳۹۰، ۲۱).

با این اوصاف تکلیف حکمت عملی چه می‌شود؟ معنا و مفهوم زندگی را چه کار باید کرد؟ اگر با رویکرد شناختی و دست‌اندازهای حکمت عملی را از پیش رو برداریم باز هم خود مفهوم حکمت در معنای مُصطلح کلمه بر ما ظاهر شده و در طی طریقی از این دست، زیر پای ما را خالی می‌کند. به واقع اگر حتی اتم‌ها را یک به یک از هم بشکافیم و نورون به نورون موجودات ذی‌حیات را بکاویم، باز هم به آن مواجهه ژاک دریدا با گربه‌اش می‌رسیم؛ هنگامی که گربه‌اش خیره به او نگاه می‌کرد، از خود پرسید که گربه بودن چگونه حالی است؟ این پرسش او را به غایت مضطرب کرده بود.

طُرْفه آن که انسان بودن و زندگی خوب و پر بار چگونه است؟ این همان پرسشی است که در اوج سیطره رویکرد علمی، با اشاعه انواع فرم‌های زندگی، از یوگا و عرفان کیهانی گرفته تا روانشناسی مثبت‌اندیشی، ماساژدرمانی و ... روبرو هستیم.

^۱ پولیس نزد یونانیان باستان به معنی شهر بوده و شهروند به کسی اطلاق می‌شد که ساکن پولیس باشد.

^۲ epistemology

برای فیلسوفی چون ارسطو چنین شکافی مطرح نبود زیرا او ذیل علت غایی‌اش باور داشت که وقتی شناخت درست از جهان و خودمان پیدا کنیم به‌واقع راه و رسم خوب زیستن را نیز در می‌یابیم زیرا انسان خود بخشی از جهان است. با این حال سیر تفکر و فلسفه راه دیگری در پیش گرفت و اولین شکاف جدی را شاید فلسفه دکارت به‌وجود آورد وقتی در کتاب *تأملات در فلسفه اولی* گفت که جست و جوی علل غایی در جهان ثمری ندارد؛

حالا دیگر، جهان به غایت سرد و مکانیکی و غیر انسانی به نظر می‌آید و شناختن جهان بی‌کران و بی‌انتهای کوپرنیک و گالیله که هیچ معنا یا مقصودی ندارد، وقتی به حکمت می‌پردازیم فقط و فقط اضطراب و تشویش به بار می‌آورد (کریچلی، ۱۳۹۰، ۲۵).

با این حساب هر چه در زمین شناختی پیش می‌رویم و به شناخت بهتر و دقیق‌تر از جهان نائل می‌آییم نه تنها کمک چندانی به حل مسئله حکمت نمی‌کند بلکه شکاف میان آن‌ها عمیق‌تر می‌گردد. بدین سیاق جهان ما دیگر تجلی یک روح وحدانی نبود و بدل به ماده‌ای شد که فرانسویس بیکن می‌خواست بند از بندش شکافته شود. این دیگر جهانی یک‌پارچه نبود که ما انسان‌ها جزئی از آن باشیم. این جهانی بود که از اغراض و مقاصد انسانی جدا افتاده بود. این شکاف با نظریه داروین حتی عمیق‌تر هم شد؛

با نظر به دکترین داروین، اگر مصرانه در قلمروهای واقعیات علمی درباره جهان بمانیم، درخواهیم یافت که دیگر چیزی باقی نخواهد ماند تا بتوان اصول اخلاقی خاصی را از آن استنتاج کنیم (دیت، ۱۹۹۵، ۴۶۷).

این دره هولناک همان چیزی بود که اذهان درخشان دو قرن اخیر را سخت به خود مشغول داشته است. هایدگر در یکی از واپسین مصاحبه‌هایش به همین مفاک بی‌معنایی نظر داشت: «هر روز نیروگاه‌های بیشتری می‌سازند و تولید بیش‌تری می‌کنند و در بخش صنعتی جهان انسان‌ها به خوبی تیمار می‌شوند و گردانه امور می‌گردد اما دقیقاً آن‌چه هولناک است همین است که گردانه امور می‌گردد.»^۱ این سیطره نگاه علمی و شناختی را در مقاله پیشگام او «پرسش از تکنولوژی» نیز می‌توان ملاحظه کرد؛ شوالیه قرن بیستمی جهان بیکن با ابزارهای پیشرفته‌اش در راه به خدمت گرفتن جهان به راه افتاده و چنین جهانی دیگر نه عرصه انکشاف برای گشودگی دازاین که تنها جولان‌گاه استفاده ابزاری شده است.

حال می‌توان گفت که مُعضل انسان معاصر تا حدی روشن شده است؛ با جای‌گیری انسان در نظرگاهی که می‌خواست طبیعت را به خدمت خود درآورد، به قول ماکس وبر از طبیعت افسون‌زدایی می‌کرد و بدین سیاق شکاف میان شناخت و حکمت‌گریانش را گرفته و در جستجوی معنای زندگی سرگردان مانده است. اگر پیش‌تر خروش درباها و صاعقه آسمان‌ها را نشانه قهر خدایان می‌دانستیم، امروز با این حقیقت انکار ناپذیر مواجهیم که جملگی تابع قوانین فیزیک بوده و حال با فاش شدن این حقایق علمی، ما مانده‌ایم و سایه نهیلیسم^۲، به قول نیچه «آن غریب‌ترین مهمانان که پیشاپیش بر در می‌کوفت»^۳.

^۱ برگرفته از کتاب *زبان اصالت در ایدئولوژی آلمانی* مصاحبه رودولف اوگشتاین از هایدگر کهن‌سال در مصاحبه اشپیگل در تاریخ ۳۱ مه ۱۹۷۶

^۲ nihilism

^۳ از مجموعه یادداشت‌های نیچه درباره «اراده قدرت»

برای درک چرایی این وضعیت لازم به نظر می‌آید که به سراغ سرچشمه اصلی یعنی کانت رفته و در کلیات فلسفه او اندکی مذاقه کنیم. چرا که می‌توان این گمانه را مطرح ساخت که پروژه فکری او بود که اول بار چالش‌های به جا مانده در ساحت اندیشه که از اسلاف خویش به جا مانده بود را مشاهده کرد و برای اصلاح آن، دست به تخریب میراث پیشین زد. او با انقلاب کوپرنیکی‌اش می‌خواست عمارت فلسفی جدیدی بنا کند که برای همیشه این زخم‌ها و شکاف‌ها را التیام بخشد حال آن که میراث کانت مسیری بر خلاف اغراض خودش در پیش گرفت تا آن‌جا که زدن پلی معتبر بر روی درّه میان دو گانه‌های نومن-فنومن و شناخت-حکمت، بدل به رسالت فیلسوفان پساکانتی گردید. از هگل گرفته که در نبرد میان مرگ و زندگی (ساختار ارباب بنده در کتاب *پدیدارشناسی روح*) در پی آن بود تا هم‌نوا با رویکردی ارسطویی نشان دهد که این نبرد برای به چنگ آوردن کرامت انسانی و در عین حال گامی در راستای رسیدن به شناخت مطلق است، تا نیچه‌ای که با اعلام مرگ خدا، از نیاز به ارزیابی و خلق ارزش‌های جدید سخن گفت، مارکسی که بر بیگانگی انسان‌ها در حاکمیت سرمایه‌داری و ضرورت دگرگونی مناسبات اجتماعی تأکید داشت و هایدگری که درباره بی‌تفاوتی مرگ‌بار زندگی روزمره و غیر اصیل دازاین هشدار می‌داد.

۳. کانت، فیلسوفی برآمده از زمینه و زمانه خاص خود

در زمانه‌ای که کانت می‌زیست مجادله‌ای پر شور و عمیق میان اندیشمندان و متفکران آن دوران در گرفته بود. مجادله‌ای که محدود به مرزهای آلمان نبود و ردپای متفکرانی چون روسو و اسپینوزا را می‌شد به وضوح مشاهده کرد. زمانه‌ای که مخاطبین پرشور فلسفه، در لایه‌های مختلف اجتماعی بالیده بودند و هر مجادله و مبحث میان فلاسفه را شورمندانۀ دنبال می‌کردند. حتی ممکن بود فیلسوفی چون سالمون مایمون را دید که:

اغلب در میخانه‌ها سرگردان بود و روی میزهای زهوار دررفته به نوشتن مطالب فلسفی خود مشغول بود و هر کس که جرعه‌ای الکل برایش می‌خرید، می‌توانست پای صحبت‌های جذاب فلسفی‌اش بنشیند و نباید فراموش کنیم که او همان کسی بود که کانت او را بهترین منتقد خود می‌دانست (اسمیت، ۱۳۹۹، ۴۱۸).

در میان این مباحث فلسفی آن هم در زمانه‌ای که فردی چون فردریک کبیر^۱ بر سر قدرت بود و دست بر قضا او خود نیز فردی علاقه‌مند به مباحث فلسفی بوده، تفوق هر گرایش فکری یا نحله فلسفی می‌توانست مستقیماً به دگرگونی‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی عظیمی منتهی گردد. بسیاری از متفکران آن عصر، نظام فلسفی و مونیسم اسپینوزا را کامل‌ترین نظام فلسفی می‌پنداشته و برخی چون هامان و یاکوبی با استناد به فلسفه‌ی اسپینوزا مدعی آن بودند که عقل‌گرایی در قلّه‌اش به اسپینوزا رسیده و فلسفه او نیز یا به خداناباوری و یا جبرباوری می‌انجامد. باید در نظر داشت که در همان دوران کلیسای وقت، اسپینوزا را ملحد اعلام کرده بود و تا سال‌ها برخی متفکران نامدار از این که متهم به اسپینوزیسم شوند، هراس داشتند. به عنوان مثال هنگامی که در نامه‌ی یاکوبی به مندلسون، فاش گردید متفکری ذی‌نفوذ چون لسینگ هم طرفدار اسپینوزا بوده، این مسئله در جامعه متفکران آن دوران تاثیر بسزایی

^۱ پادشاه پروس که به مدت ۴۶ سال سلطنت کرد.

گذاشت. این مجادله به ظاهر درباره اسپینوزاگرایی لسینگ بود و دربارهٔ تاثیر آن بر زمانه‌اش، گوتته بعدها از آن به عنوان «یک انفجار» و هگل به عنوان «رعد و برق آسمان آبی» یاد کرده‌اند (اپستین، ۱۹۶۶). ذکر چنین مواردی از آنجا واجد اهمیت است که بر سیر تکوین اندیشه‌ها بیشتر تأمل شود، لذا پرداختن و مذاقه در احوالاتی از این دست برای درک هرچه بهتر خاستگاه‌های مدرن دو نحلهٔ تحلیلی و قاره‌ای، امری ضروری به نظر می‌رسد. عمدهٔ منازعات و مجادلات فلسفی آن دوران را می‌توان حول مفاهیمی چون آتئیسم^۱، پانته‌ایسم^۲، دترمینیسم^۳ و از همه مهم‌تر نهیلیسم صورت‌بندی کرد. حال با در نظر گرفتن میزان نفوذ و تاثیرگذاری چنین مباحثی در متن اجتماعی آن دوران، به برخی وجوه فلسفهٔ کانت می‌پردازیم

۱-۳. انقلاب کانت، ارتقاء سوژه و تکوین نهیلیسم

در این نوشتار مجال پرداختن به پیچیدگی و ظرایف عمارت عظیم فلسفهٔ کانت نیست، اما برای درک هر چه بهتر خاستگاه پیدایش منازعات پس از کانت، اشاراتی مجمل لازم می‌آید؛ کانت که از فقدان رقت‌بار پیشرفت در متافیزیک در قیاس با پیشرفت‌های خیره‌کنندهٔ ریاضیات و علوم طبیعی متعجب بود، می‌خواست متافیزیک را بر شالودهٔ متقن علم بنا کند (وارد، ۱۳۹۶) او هم‌چنین در پی آن بود که راه میانه‌ای بین راسیونالیسم دکارتی و شکاکیت هیومی بیابد و برای آن که در خصوص ارتباط بین معقول و محسوس به پاسخی درخور برسد، راه چاره را در انقلاب ضدشهودی کوپرنیکی یافت؛

درست همانطور که کوپرنیک با فرضی ضد شهود چشمی آغاز می‌کند که به راه‌حل‌های بهتر و دقیق‌تر می‌انجامد تا واقعیت‌هایی که هر روز درباره حرکت سیارات مشاهده می‌کنیم را توضیح دهد، کانت نیز معتقد می‌گردد که با برگزیدن چند فرضیه‌ی خلاف شهود چشمی، می‌تواند باورهای روزمره ما را تبیین کرده و معتبر سازد (ننن، ۲۰۱۰، ۵۵).

بدین سیاق اگر باور شهودی حکم می‌کرد که خورشید به گرد زمین می‌گردد، کوپرنیک در نظریهٔ انقلابی خود، خلاف آن را اعلام کرد، کانت نیز همین راه را در عرصه متافیزیک در پیش گرفت و اعلام داشت که این اذهان ما نیستند که خود را با اعیان وفق می‌دهند بلکه برعکس؛ این اعیان هستند که خود را با قواعد ذهن ما تطبیق می‌دهند.

کانت که خود در عصر روشنگری می‌زیست، در جهد فلسفی عظیم خود تلاش کرد تا برای سوژه همان زمین سفت و محکمی را فراهم آورد که روزگاری ارشمیدس هم به دنبالش بود که می‌گفت اگر آن نقطهٔ ثابت را داشته باشد می‌تواند بر روی آن بایستد و جهان را جابجا کند. کانت با انقلاب کوپرنیکی خود در فلسفه و تبیین شروط استعلایی‌اش، می‌خواست برای مطالبات عصر روشنگری، همین نقش را ایفا کند؛ سوژه‌ای استعلایی و عام که برای حل مصائب و مشکلاتش، دیگر وابسته به هیچ مرجعی بیرون از عقل خویش نباشد،

¹ Atheism

² Pantheism

³ Determinism

اما از آن‌جا که در طبیعت گویی قانونی هست که می‌گوید شما نمی‌توانید چیزی را بدست آورید مگر آن‌که بهای آن را بپردازید، این خودآئینی سوژه نیز تنها می‌توانست به بهای کنار گذاشتن امر متعالی به چنگ آید.

یکی از عناصر کلیدی در این راه (ارتقاء سوژه)، ابداع فلسفی او در خصوص «پدیدار» به مثابه‌ی «بازنمود» است؛ کانت تمایز می‌گذارد بین آن‌چه نمودار می‌شود^۱ و آن‌چه بازنمود می‌شود^۲. نکته مهم در واژه بازنمود، پیشوند (باز) است، بازنمود به طور ضمنی بر تصرف فعال در آن‌چه نمودار می‌شود دلالت دارد (دلوز، ۱۳۹۲). از نظر کانت در هر بازنمودی یک قوه منفعل و سه قوه فعال تخیل، فاهمه و عقل مشارکت دارند و لذا آن‌چه قدرالسهم ما از از مبادی شناخت است را به همین واسطه تعریف می‌کند؛ این اشیاء هستند که خود را با ذهن ما وفق می‌دهند اما نه اشیاء فی‌نفسه، بلکه پدیدار آن‌ها. هم‌چنین زمان و مکان نیز در نگرش فلسفی او در قالب صور پیشینی شهود و درون ذهن ما به مثابه زمینه‌ای تعریف می‌شوند تا بازنمودهایی که قوای فعال مان شکل می‌دهند بر روی بستر زمان و مکان (درون ذهن)، منقش گردند. نقد عقل محض سرشار از شرح و تفصیل‌های غامض درباره قواعد استعلایی ذهن است که مصالح این قواعد را پدیدارهای بازنمودی فراهم می‌آورند. با نظر به همین توضیح کوتاه، پرسشی به میان می‌آید مبنی بر این‌که اگر عقل را به قلمرو نومن راهی نیست، چرا کانت این قلمرو را رها نمی‌کند. پاسخ کانت در بخش آموزه روش نقد عقل محض چنین است؛

اگر اشیاء فی‌نفسه به شکلی اصیل، متعلق علاقه‌ی دیگر عقل نبودند، عقل نظری هرگز به اشیاء فی‌نفسه علاقه‌مند نمی‌شد (دلوز، ۱۳۹۲، ۵۹).

کجاست آن علاقه اصیل عقل به قلمروی نومن؟ پاسخ کانت در نقد عقل عملی می‌آید؛ این قلمرو همان بنیانی است که او نیاز دارد تا مفاهیم «اراده» و «اختیار» را از آن استخراج کند. اراده برای آن‌که خودآئین و مستقل از عوامل غیر از خود باشد تنها می‌تواند متعلق به عالم غیر پدیداری، یعنی عالم نومنال و فی‌نفسه باشد و در این مورد، عالم فی‌نفسه اراده همان عقل عملی محض است. بدین ترتیب عقل فی‌نفسه واجد توانایی برانگیختن اراده خودآئین بوده و بی‌نیاز از وابستگی به عواملی غیر از خود می‌تواند اراده آزاد را برای عمل مطابق با قوانین کلی، ایجاد کند. بدین سیاق کانت قلمرو نومن را رها نمی‌کند تا هم تبیین مکانیستی و علمی طبیعت را حفظ کرده باشد و هم استقلال و اعتبار اراده و آزادی را نجات داده باشد؛

کانت نظریه معرفتی را بر ساخت تا توضیح دهد که چگونه شناخت تألیفی پیشین ممکن است، یک گام در این مسیر، تمایز نهادن میان دو قلمرو است: قلمرو نومنال (شیء فی‌نفسه) و قلمرو فنومنال (پدیدار). او شکاف عظیمی میان آن‌چه از ظاهر دریافت می‌شود و آن‌چه ورای هر تجربه است، می‌بیند. پس از همین نقطه دو انشعاب مهم آغاز می‌شود (جونز، ۲۰۰۹، ۱۲).

هم‌چنین این مسئله نیز باقی می‌ماند که این دو قلمرو دوالیستی نومن-فنومن، چگونه به هم متصل می‌شوند؟ برای پاسخ به این پرسش به کانتی دیگر می‌رسیم؛ کانتی که تلاش می‌کند میان قوه فاهمه که راهبر قلمرو معرفت است و قوه عقل که راهبر قلمرو اخلاق

¹ what is presented

² represented

و آزادی است، راه اتصالی بیابد. این کانت، کانتِ نقد قوه حکم است. پس اگر عمیق‌ترین ریشه‌های سنت تحلیلی از کانتِ نقد عقل محض نضج گرفته باشد، عمیق‌ترین ریشه‌های سنت قاره‌ای را می‌توان در کانتِ نقد قوه حکم دنبال کرد. قوه حکم می‌بایست نقش پل رابط و میانجی دو قلمرو باشد؛ میان قلمرو طبیعت و آزادی. ریشه معنای تقدیر نیهیلیستی هم در همین جاست؛ زیرا اگر سوژه انسانی بخشی از نظم علی طبیعت باشد و اگر آن چه بر جهان حاکم است قلمرو علیت باشد پس، از قلمرو آزادی جز وهم و خیال چه می‌ماند؟ این مسئله که رابطه میان عقل محض و عقل عملی را چگونه می‌توان ایضاح کرد یا به عبارتی دیگر چگونه طبیعت و آزادی را می‌توان به آشتی رساند؟ پرسشی که از فیشته تا هگل و کل رمانتیسیسم آلمانی را به خود مشغول کرد و در تمام طول تطور این کوشش‌های فلسفی، سایه آن مهمان ناخوانده یعنی نیهیلیسم، بلند و بلندتر می‌شد. این یاکوبی^۱ بود که برای شرح این وضعیت برای اولین بار واژه نیهیلیسم را به منزله پیامد فلسفه کانت، به کار برد و گفت:

پیامدهای شکاکانه هرگونه پژوهش فلسفی، فلسفه را به نبرد با نیهیلیسم می‌رساند، نبردی شکست‌خورده. فرد نیهیلیست نه تنها منکر وجود چیزها، بلکه هم‌چنین منکر وجود ارزش‌هاست (بایزر، ۱۳۹۸، ۱۳۵-۱۳۷).

هم هگل و هم مارکس بر این باور بودند که کانت ما را در یک وضعیت یک بام و دو هوا رها کرده است؛ انسان هم به شکلی آزادانه تابع قانون اخلاقی خود است و هم تابع جهان طبیعی از پیش موجودی که فی‌نفسه جهانی تهی از ارزش‌هاست، جهانی به غایت بیگانه. به دیگر سخن کانت در بخش دیالکتیک استعلایی نقد عقل محض بنیادی‌ترین مفاهیم متافیزیک یعنی «نفس» و «خدا» را آن‌چنان به ورطه جدلی‌الطرفین وا می‌گذارد که در نقد عقل عملی دیگر یارای ایستادگی ندارند چرا که به محض مواجه شدن با نقدهای مربوط به قلمروی نومن، تنها بدنی نیمه‌جان از آن‌ها به جا می‌ماند. بدنی محتضر که تنها می‌تواند کارکردی تنظیمی داشته باشد؛ آن‌گونه زندگی کن که گویی نفس جاودانه و خدا وجود دارند! کانت در نقد عقل عملی از یک سو تلاش می‌کند تا ساحت قانون را از منزلت ثانوی که در نسبت با امر خیر داشت، ارتقاء داده و برای اخلاقیات بنیانی درون‌ماندگار خود عقل بیابد. او در پایان نقد دومش و پس از پرداختن به آنتی‌نومی عقل عملی محض تلاش می‌کند تا ایده‌های عقلی را که در عرصه‌ی شناخت نظری از پا درآورده بود (آزادی، جاودانگی نفس و خدا) دوباره احیا کند؛ راه حل او به میان آوردن یک عنصر واسطه است که سعادت جهان محسوس را با قانون اخلاقی جهان فوق محسوس پیوند می‌زند؛

«نفس نامیرا» به واسطه آفریننده معقول طبیعت یعنی «خدا» ایجاد می‌شود. بدین طریق صورت‌های عقلی نفس و خدا شروطی ضروری می‌شوند تا تحت آن‌ها متعلق عقل عملی به مثابه امری ممکن و قابل تحقق ظاهر می‌شود (دلوز، ۱۳۹۲، ۸۰).

اگر بخواهیم مسئله را از منظر کانت خلاصه کنیم، می‌توان گفت که با پذیرش قانون اخلاقی کانت، پیش‌فرض گرفتن خدا و خلود نفس بدل به امری ضروری می‌گردد. اما باید به یاد داشته باشیم که زندگی بر مبنای دستور اخلاقی کانت تا چه حد می‌تواند دشوار باشد؛

^۱ فردریش هاینریش یاکوبی فیلسوف هم‌عصر و از منتقدین کانت

دستور مطلق کانتی باید از هر خوشایند و امیال شخصی پیراسته باشد و به مثابه قانونی عمومی نزد همه موجودات ذی‌عقل به یک اندازه مقبول و معقول باشد. از همین‌جا می‌توان حدس زد چه تعداد از انسان‌ها مقید به چنین قاعده سفت و سختی، باقی می‌مانند. این شرایط و این بدن نیمه‌جان هم دیری نمی‌پاید و میراثی است که به نیچه می‌رسد، این بار نیچه تیشه‌اش را برداشته و به ریشه فلسفه کانت می‌زند؛ او پروژه نقدی کانت را رادیکال می‌کند و کانت را از این بابت شمتات می‌کند که چرا وجود اموری چون شناخت و اخلاق را از پیش، فرض گرفته است. شاید بتوان گفت که او روش فلسفی کانت را بر علیه خودش به کار می‌بندد و همان ایده‌های احیا شده در عقل عملی را آماج حملات خود قرار می‌دهد:

اما نیچه، خود اصول قانون را به پرسش می‌گیرد؛ «کیست که می‌گوید: «تو باید!»؟ کشیش است که چنین می‌گوید و دستور مطلق، بیان جنبه صوری و محض خواست دآوری کردن است. کیست که همواره پیشاپیش گناهکار است؟ برده، آن که آلوده به مسئولیت و گناهی است که هرگز نمی‌تواند خود را از آن تبرئه کند (اسمیت، ۱۳۹۹، ۲۹۹).

بدین سیاق می‌توان گفت که زدودن امر متعالی از حیات سوژه استعلایی، اگرچه بنیادی مستحکم را برای عقل روشنگری به ارمغان آورد اما ناخواسته، فرزند ناخلف نیز به جهان ما ارزانی داشت: نهیلیسم! به واقع خاستگاه تکوین نهیلیسم را می‌توان در پروژه نقادی کانت مشاهده کرد. مفهوم نهیلیسم در سنخ‌شناسی خاص مفهوم قدرت در اندیشه نیچه، نسج یافته و صورت‌بندی می‌شود و در نهایت می‌رسد به گزاره معروف او: «خدا مرده است». لازم است بر این گزاره اندکی بیش‌تر تأمل کنیم. یعنی خدا قبل‌تر بوده و حالا نیست؟ نه. نیچه بر آن بود تا نشان دهد که به واقع ما انسان‌ها مسئول مرگ خدا هستیم. نهیلیسم، فرو ریختن نظم معناست، جایی که هرآنچه منشاء استعلایی ارزش در متافیزیک ماقبل کانت به حساب می‌آمد، خنثی و پوک شده است (کریچلی، ۱۳۹۰). نیچه بر این باور است که مرگ ارزش‌ها نه به دلیل نقد شدن آن‌ها بلکه به دلیل گسترش بیش از حد آن‌ها اتفاق افتاده است چرا که اضمحلال و نابودی، جزء لاینفک ارزش‌هاست. به عنوان مثال او بر این باور است که یکی از دلایل مرگ خدا، گسترش بیش از حد مسیحیت بوده است و می‌گوید که ارزش‌ها و اخلاقیات مسیحیت کارکردی تناقض‌آمیز داشته است؛ از یک سو به جهان ما معنابخشی می‌کرده و از سوی دیگر وعده وجود جهان راستین را می‌داده، آن‌هم در تقابل با جهان واقعی و در حال صبرورت که ما انسان‌ها ساکنین‌اش هستیم. با مرگ خدا، آن تنها امید رسیدن به جهان راستین هم بر باد رفت و این‌گونه ناقوس مرگ و خودانهدامی ارزش‌های مسیحیت، بلند شد. اما هنوز نکته بسیار مهمی باقی می‌ماند؛ با فروپاشی این ارزش‌ها، آیا خواست رسیدن به آن مدینه فاضله، آن جهان واجد معنا هم از ما رخت برپست؟ واقعیت آن است که ما برای تحمل سبکی تحمل ناپذیر هستی^۱، ناگزیر از داشتن اعتقاد به جهانی راستین هستیم چرا که اگر نباشیم، دهان باز نهیلیسم ما را فرو خواهد بلعید. تضاد اصلی نهیلیسم نیز در همین جاست؛

^۱ رمانی معروف از میلان کوندرا نویسنده اهل چک

نه می‌توانیم به آن چه برایمان مانده ارج نهیم و نه اجازه داریم به دروغ‌هایی که دل‌مان می‌خواهد به خود بگوییم، ارج بگذاریم (کریچلی، ۱۳۹۰، ۱۱۷).

پس به قول معروف از این‌جا رانده و از آن‌جا مانده‌ایم. نه امید رسیدن به اتوپیا را داریم و نه تاب این جهان بیگانه را. طرفه آن‌که کانت با زدودن ایده‌های بنیادین متافیزیک از دسترس عقل نظری، ناخواسته معنای زندگی را هم از حیات نسل‌های بعد زدود. جهان بدون امر متعالی، جهانی که نه روح در آن جاویدان است و نه خدایی در کار، جهانی هولناک به نظر می‌رسید که در آن به شکلی توأمان هم معنای زندگی رنگ می‌بخت و هم معیارهای داوری معلق شده بود چرا که پس از نقدهای کوبنده نیچه بر اخلاقیات کانتی و به تبع آن رخت بر بستن ایده‌هایی چون جاودانگی نفس و خدا، اکنون ورطه بی‌معنا شدن زندگی به سلاح نسبی‌گرایی نیز مجهز شده بود؛ دوز این مسئله را این‌گونه بازگو می‌کند:

وقتی داوری را کنار می‌گذاشتیم، آن‌چه بیش از همه ما را آزار می‌داد این بود که گمان می‌کردیم خود را از هر وسیله‌ای برای ارزیابی تفاوت میان هستندگان و میان حالات وجود، محروم ساخته‌ایم چنان‌که گویی همه‌چیز اکنون ارزشی برابر داشته باشد (اسمیت، ۱۳۹۹، ۲۹۲).

نتیجه این احوالات با طی طریق در طول بیش از دو قرن به شکستی دوگانه می‌انجامد: از یک سو کانت ما را با دوگانه‌هایی لاینحل باقی گذاشت؛ ارزش‌های اخلاقی روشنگری چگونه می‌باید در پراکسیس انضمامی جامعه محقق شود؟ در ادامه چنین پرسشی است اگر فیلسوفی چون لوکاج^۱ می‌پرسد که چند انسان واقعی را می‌توان یافت که با التزام به دستور مطلق کانتی در کنار شما راه می‌روند؟ نقد ارزش‌های روشنگری، همان نقدی است که از هامان تا هگل و مارکس نیز امتداد می‌یابد هرچند مارکس آن‌ها را ارزش‌های بورژوازی نامید. از سوی دیگر برخی متفکران بر این باور هستند که مشکل تنها در عدم برقراری ارتباط میان ارزش‌های روشنگری و بافت روابط اخلاقی و اجتماعی نیست زیرا این ارزش‌ها دست بر قضا کارگر شده‌اند منتها در جهت معکوس اغراض خودشان عمل کرده‌اند! متفکری چون وبر آن را فرایند عقلانی سازی، مارکس فرایند سرمایه‌داری، آدورنو عقلانیت ابزاری و هایدگر نسیان هستی می‌نامد.

حال با توجه به این معضلات، تکلیف ما آدم‌ها با نهیلیسم در معنای عام آن چیست؟ سایمون کریچلی در کلیت کتاب *فلسفه قاره‌ای* خود، مخرج مشترک دغدغه‌های فیلسوفان قاره‌ای را در تلاش آن‌ها برای مواجهه با نهیلیسم قلمداد می‌کند. به عنوان مثال، او تفکر تراژیک یونان باستان برای نیچه و آفرینش شاعرانه هایدگری تا خودمختاری هنر والای مدرنیستی آدورنو و اقتصاد سیاسی مارکس و... را جملگی، روش‌ها و راه‌کارهایی برای تاب آوردن مواجهه با نهیلیسم برمی‌شمارد. شاید یکی از دلایل انتقاد اصحاب سنت تحلیلی هم به همین سبب مطرح می‌گردد چرا که آن‌ها اصحاب گرایش قاره‌ای را متهم به غلتیدن در سرزمین‌های نافرمانی می‌کنند؛ سرزمین‌هایی چون هنر، ادبیات، اقتصاد و روان‌کاوی. در عوض اصحاب قاره‌ای نیز متفکران تحلیلی را متهم می‌کنند که در اساس، این میراث سنت

^۱ گئورگ لوکاج فیلسوف برجسته مارکسیست اهل مجارستان در قرن بیستم

تحلیلی بوده که کار انسان امروز را به چنین بحرانی کشانده است. در طرح این دعاوی، همان قدر که اصحاب هر دو نحله بر حق هستند، اما به نظر می‌رسد که گفتگو را از نیمه کار آغاز کرده‌اند؛ چرا که هر کدام نظرگاهی که از آن سخن می‌گویند را یک‌ه زمین واقعی موجود می‌پندارند و شاید به همین خاطر باشد که به افراط می‌گیرند.

۴. خطر افراطی‌گری و ضرورت انتخاب زوایه دید میانه

با در نظر گرفتن توضیحات قبل، می‌توان نتیجه گرفت که دغدغه‌های اصحاب قاره‌ای به حیات واقعی انسان امروز قرابت بیشتری دارد و شاید به همین دلیل باشد که با گذر زمان هر چه بیشتر شاهد گرویده شدن بزرگانی از سنت تحلیلی به سمت مسئله‌های فلسفی سنت قاره‌ای هستیم؛ نمونه‌های شاخص این چرخش را می‌توان در متفکرانی چون ویتگنشتاین و پوپر مثال آورد. وقتی ویتگنشتاین برای بیش از ده سال در شهری کوچک به شغل معلمی مشغول شد، به نظر می‌رسد که کودکان نیز به او درس مهمی دادند و بذرای نظریه بازی‌های زبانی را در ذهن او کاشتند چرا که او حین تدریس به کودکان بود که متوجه شد معنای واژگان برای همه‌ی کودکان، یکسان نیست؛ بسیاری از واژه‌ها وجود دارند که مابه‌ازای خارجی ندارند، او می‌گوید که از معنا نپرسید، از کاربرد و استعمال بپرسید (اصغری، ۱۴۰۱). همین حکایت می‌تواند گویای این مطلب باشد که تعمق در نفس زندگی موجد گرانشی است که حتی ذهنی درخشان و منطقی چون ذهن ویتگنشتاین را به سوی قسمی امر پراتیک و کاربرد می‌کشاند.

با این حال نباید مخاطرات افراطی‌گری هر کدام از این دو نحله را از یاد برد. در جبهه تحلیلی‌ها به علم‌زدگی و پوزیتیویسم افراطی می‌رسیم که رد پای چنین موضعی را به عنوان مثال می‌توان هنوز در ساختارهای آموزش عالی بسیاری از دانشگاه‌های جهان مشاهده کرد؛ قسمی تأکید و پافشاری بر فرمالیسم علمی آن هم در ساحت علوم انسانی! در جبهه‌ی قاره‌ای‌ها هم به وهم‌گرایی می‌رسیم که آن را نیز به عنوان مثال می‌توان در انواع گرایش به روان‌شناسی‌های سطحی، انرژی‌های کیهانی، عرفان‌های نوظهور و غیره، ملاحظه کرد. لذا شاید بتوان به تاسی از حد وسط ارسطویی، اولین گام ضروری را احتراز از افراط و تفریط متعصبانه قلمداد کرد و در گام بعد به وجوه ایجابی و دستاوردهای هر کدام دقت نظر بیشتری داشت.

پس از برداشتن این دو گام حیاتی، می‌توان در زاویه‌ای ایستاد که نکته‌ای به غایت مهم را بهتر فهمید؛ نه پرداختن به حکمت عملی بدون دقت در دغدغه‌های سنت تحلیلی به یافتن پاسخ‌های درخور می‌انجامد و نه مواجهات علمی بدون درنظر گرفتن دغدغه‌های سنت قاره‌ای راه‌گشا خواهد بود. انسان امروز در محاصره بحرانی‌هایی هم‌چون نیاز مبرم به نظام‌های معنایی، ارزش‌های مشترک اجتماعی، سیاست‌ورزی در معنای فلسفی کلمه و افراطی‌گری گرفتار آمده است. اگر قرار باشد برای مواجهه با چنین مسائلی، راه برون رفتی متصور باشیم، بی‌گمان با عمیق‌تر شدن دره میان تحلیلی‌ها و قاره‌ای‌ها مشکلی حل نخواهد شد.

۵. فهم نظرگاه به مثابه افقی مشترک

شاید اتخاذ نظرگاهی مناسب در راستای قرابت این دو نحله بتواند راه‌گشا باشد اگر بپذیریم که حیات انسانی هم‌چون خود حیات طبیعی واجد تاریخ عظیم صیورته‌است، آن‌گاه می‌توان به درک بهتر از تکثر در خود ذات حیات رسید. ساحت تفکر نیز از حیات انسان جدا

نبوده و تاریخ اندیشه و فلسفه نیز بدل به تاریخ تکوین فلسفه می‌گردد. تکثر و تفاوت را نباید به مثابه تقابل و تضاد فهمید، بلکه می‌توان با نگاه به سیر تطوّر و دگرگونی زندگی و اندیشه، تکثر و تحولات فلسفی را نیز درون‌زاد همان تاریخ صیوریت در نظر آورد.

بدین سیاق در واپسین گام، به انسانی گشوده می‌رسیم که وجوه ایجابی تفاوت‌ها را می‌تواند در مونتاژهایی جدید به کار بندد و امکان‌هایی نو خلق کند. اذهانی که در پی امر بالقوه در درون امر بالفعل رفته و افق‌های جدیدی به آینده می‌گشایند. اگر به ندای حیات با تمام تکثرهایش به نیکی گوش فرا دهیم، چرا نباید تصور کنیم امکان ظهور فلسفه‌هایی را که برای برساختن نظام‌های معنایی‌شان دقت علمی و گزاره‌ای را به کار می‌بندند و یا به عکس با پژوهش‌های تحلیلی و روش‌مندی مواجه گردیم که در زمین حکمت عملی راه می‌پویند، چرا که حیات انسانی نیز خود هم‌تافته‌ای مرکب از بدن و ذهن است که توأمان هم پای در قوانین طبیعت دارد و هم پای در آزادی نامتناهی ذهن. پس اگر عنصر بسیط فلسفه را خود انسان به مثابه یک هم‌تافته در نظر آوریم، در خواهیم یافت که نه رویکرد تحلیلی و نه رویکرد قاره‌ای، هیچ‌کدام به تنهایی برای تبیین زیست‌جهان انسان کافی نخواهند بود هرچند به نظر می‌رسد رویکرد متفکران قاره‌ای به هسته حیات انضمامی انسان نزدیک‌تر بوده و به دغدغه‌های انسان معاصر وفادارتر است. تنازع میان این دو نحله را می‌توان ذیل زمینی فهمید که هر کدام در آن گام بر می‌دارند در حالی که به نظر می‌رسد حیات انسانی ترکیبی پویا از هر دو باشد. برای درک و تبیین هرچه بهتر این موضوع می‌توان به عنوان مثال از نظام فلسفی یکی از متفکران رادیکال معاصر باری گرفت؛ ژیل دلوز. متفکری که آبخور فلسفه‌اش در سنت قاره‌ای بوده و با این حال برای ایضاح متافیزیک خاص خود، به مفاهیم ابداعی فلاسفه جزی می‌چون لایب‌نیتس و یا فیلسوف منطقی چون راسل یا وایتهد نیز رجوع می‌کند. او خود را تجربه‌گرایی استعلایی می‌نامد که فلسفه‌اش همان قدر که متأثر از نیچه است از مفاهیم لایب‌نیتس و فلسفه استعلایی کانت نیز بهره می‌جوید و هم‌چنین در صورت‌بندی برخی از مفاهیم فلسفی‌اش می‌توان ردّ پایی از سنت تحلیلی را مشاهده کرد. دلوز را می‌توان یکی از پیش‌گامان رویکردی دانست که توانست با نبوغ فلسفی خود، از قوالب متصلب تحلیلی-قاره‌ای بیرون آمده و برای خلق نظام فکری‌اش، از میراث هر دو نحله تحلیلی و قاره‌ای بهره جوید. ذکر این مثال از آن رو حائز اهمیت است که نشان می‌دهد امکان گفتگو و آشتی میان این دو نحله چندان که به نظر می‌آمده دور از دسترس نبوده و شاید شکاف میان این دو سنت آن‌چنان که برخی بر آن پای می‌فشارند هم عمیق نباشد. یکی آن که علی‌رغم تأکید فیلسوفان قاره‌ای بر فلسفیدن در زمین حیات انضمامی، فیلسوفان تحلیلی نیز در خصوص مسائلی چون اخلاق کاربردی و فرم‌های سیاسی بی‌تفاوت نبوده و دستاوردهای درخشانی داشته‌اند. هرچند چتر مفاهیم سیاسی و عرصه سیاست برای متفکران قاره‌ای، گسترده‌تر است و دیگر آن که در وجه سلبی نیز اگر تحلیلی‌ها جبهه مقابل را به شک‌گرایی و نسبی‌گرایی متهم می‌کنند، در سنت آن‌ها نیز میراثی چون ترجمان‌های افراطی کواین و شاکله‌های چندگانه‌ی باز پانتام (حسامی‌فر، ۱۳۹۲) به چشم می‌آید. فی‌المثل پانتام در کتاب *اخلاق بدون هستی‌شناسی* بیان می‌کند که در اخلاق، هستی‌شناسی وجود ندارد. او هستی‌شناسی را با کثرت‌گرایی پراگماتیک جایگزین می‌کند (اصغری، ۱۴۰۱). در مجموع، اگر برای سنت تحلیلی، مفاهیمی چون تاریخ، معنای زندگی و مرگ، آن‌چنان که باید و شاید محل اعراب نبوده، برای سنت قاره‌ای نیز روش تحلیل زبانی و دقت در صدق و کذب گزاره‌ها به همین قرار است. این مسئله شاید برآمده از متن و

---

¹ complex

زاویه دیدی است که هر کدام از این گرایش‌های فلسفی، پای در آن دارند. البته اگر از این منظر به جدایی این دو نحله بنگریم، منصفانه است که بگوییم چنین منظری در سنت قاره‌ای مضمّر بوده و بدین سیاق در مواجهه با جبهه مخالف، منعطف‌تر بوده‌اند.

نتیجه‌گیری

شناخت فلسفه کانت و چرایی و چگونگی پیدایش آن در متن زمینه و زمانه خاص خود می‌تواند حاوی عناصری بالقوه در بازخوانی اکنون و آینده باشد. نقدهایی که هم‌عصران کانت به فلسفه او وارد ساختند نیز سرشار از ایده‌های بدیع برای آیندگان بوده که گویی هنوز در انتظار مکاشفه‌اند. عصر روشنگری که در پی رهایی از هر عنصر متعالی از حیات واقعی انسان بود، سروری مرجعی متعالی را بر نمی‌تافت و تنها راه چاره را در رهایی از آن می‌دید. بدین سیاق تنها یک سرور برایش واجد معنا بود و آن هم سروری عقل بود. آیا عقل برای پاسخ به تمام نیازهای بشر کفایت می‌کند؟ پاسخ روشنگری مثبت است. با این همه و با گذر زمان به نظر می‌رسید که عقل به تنهایی نمی‌تواند ضامن معنابخشی به زندگی باشد. عناصری همواره در حال تن زدن از سروری عقل، از قلمروی آن به بیرون می‌جهیدند، عناصری چون ادبیات، هنر، عشق و ایمان. دیگر تمام دقت روش‌مند و علمی عقل، برای پاسخ‌گویی به این قلمرو سرکش «نا-عقل» پاسخ‌گو نبود و شاید به همین خاطر هم برخی متفکران نحله تحلیلی در تعصب علمی خود، کمر به سلب و انکار این قلمرو بسته بودند. انکار و سلبی که خود در جبهه مقابل منجر به افراطی‌گری در قلمرو نا-عقل گردید و نوعی وهم‌گرایی را در جهان معاصر ما رقم زد؛ تمسک به انواع گوناگون طالع‌بینی و عرفان‌های نوظهور و بازگشت خرافه‌ها در لباسی نو.

شاید یگانه راه برون رفت از چنین وضعیتی، اتخاذ موضعی میانه‌رو و به دور از قله افراط علمی و دره تفریط عملی باشد؛ درک حیات انسانی به مثابه هم‌تافته‌ای از دو قلمرو ناهمسان و در عین حال درون‌ماندگار^۱. انسانی گشوده و باز به سیورورت، چرا که حیات طبیعی و حیات انسانی هر دو پهنه سیورورت و تکثر بوده و هستند. تنها با اتکا به دستاوردهای هر دو گرایش فلسفی و آن هم در متنی مشترک می‌توان به آشتی عقل و نا-عقل امید بست. متنی که در آن نه فقط انسان عقلی و علمی و نه انسان در جستجوی معنا باشد. متنی که در آن نه تنها انسانی زیاده‌انسانی^۲ که انسان به واقع انسانی، زیست می‌کند.

References

- Adorno, W. T. (2009). *Jargon der Eigentlichkeit Zur Deutschen Ideologie*, translated by S. Jamadi, Qoqnoos. (In Persian)
- Asghari, M. (2022). *An Introduction to Contemporary Philosophy*, Institute for Humanities and Cultural Studies. (In Persian)
- Beiser, C. F. (2019). *The Fate of Reason: German philosophy from Kant to Fichte*, translated by M. J. Seiedi, Donya-ye Eghtesad. (In Persian)
- Critchley, S. (2011). *Continental Philosophy*, translated by Kh. Deihimi, Mahi. (In Persian)

^۱immanent

^۲ نام کتابی از فردریش نیچه حاوی مضامین اصلی مفهوم «ابر انسان»

- Deleuze, G. (2013). *Kant's Critical Philosophy: The Doctrine of the Faculties*, translated by A. Vaezi, Ney. (In Persian)
- Dennett, C. D. (1995). *Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Meanings of Life*, Simon & Schuster.
- Gjesdal, K. (2017). *Herder's Hermeneutics: History, Poetry, Enlightenment*, Cambridge University Press.
- Nenon, T. (2010). Kant, Kantianism, and Idealism: The Orgins of Continental Philosophy, Vol. 1, A. D. Schrift (ed), *The History of Continental Philosophy* (8 vols), University of Chicago Press.
- Epstein. K. (1966). *The Genesis of German Conservatism*. pp. 112- 175, Princeton University Press.
- Jones, K. (2009). Analytic versus Continental Philosophy, *Philosophy Now*, Vol. 74, pp. 8-11.
- Paya, A. (2003). *Analytic Philosophy: Problems and Perspectives*, Tarh-e No. (In Persian)
- Schrift, D. A. (2021). *The History of Continental Philosophy*, translated by Sh. Rahmani and Z. Shokrani, Mola. (In Persian)
- Smith, W. Daniel. (2020). *Essays on Deleuze*, translated by M. J. Seiedi, Elmi wa Farhangi Publications. (In Persian)
- Ward, A. (2017). *Starting with Kant*, translated by M. R. Abolqasemi, Hekmat. (In Persian)